

تاریخ ادبیات کودکان و نوجوان در ایران

مؤلفان

دکتر آیه فیج یاعمران

عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور

حسین بردخونی

|                     |   |                                                                          |
|---------------------|---|--------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : | ذبیح‌نیا عمران، آسیه، ۱۳۴۸ -                                             |
| عنوان و نام پدیدآور | : | تاریخ ادبیات کودک و نوجوان در ایران / آسیه ذبیح‌نیا عمران، حسین بردخونی. |
| مشخصات نشر          | : | یزد: انتشارات آرتا کاوا، ۱۳۹۲.                                           |
| مشخصات ظاهری        | : | ۲۸۴ ص.                                                                   |
| شابک                | : | ۳ - ۹۶ - ۹۶۷۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸                                                |
| وضعیت فهرست‌بندی    | : | فیبا                                                                     |
| موضوع               | : | ادبیات کودکان و نوجوانان -- تاریخ و نقد                                  |
| موضوع               | : | کودکان -- کتاب و مواد خواندنی                                            |
| شناسه افزوده        | : | بردخونی، حسین، ۱۳۵۲ -                                                    |
| رده‌بندی کنگره      | : | ۱۳۹۲ / ذک / ۳۴۵ PIR                                                      |
| رده‌بندی دیویی      | : | ۸۱۳ / ۹۹۲۸                                                               |
| شماره کتابشناسی ملی | : | ۱۸۳۰۷۲                                                                   |

تاریخ ادبیات کودک و نوجوان در ایران

شماره شابک: ۳-۱۶-۶۶۷۷-۶۰۰-۹۷۸

مؤلفان: دکتر آسیه ذبیح‌نیا عمران

حسین بردخونی

طراح جلد و تدوین: موسسه برگ زرین تلفکس: ۰۳۵۱-۶۲۲۹۱۹۰

چاپ اول- بهار ۱۳۹۲

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

انتشارات آرتا کاوا: اردکان- خیابان آیت الله داماد- کوچه جماعتی - پلاک ۷۴

تلفن ۰۹۱۳۳۵۳۵۲۷۰

## فهرست مطالب

|    |                                               |
|----|-----------------------------------------------|
| ۱  | مقدمه                                         |
| ۵  | فصل اول: ادبیات کودک و نوجوان در ایران باستان |
| ۹  | ادبیات شفاهی کودک و نوجوان                    |
| ۹۹ | ترانه - نیایش                                 |
| ۱۲ | ترانه - بزمی                                  |
| ۱۳ | ترانه - آموزش                                 |
| ۱۳ | ترانه - نوازش                                 |
| ۱۴ | لالایی                                        |
| ۲۴ | مثل و ترانه مثل                               |
| ۲۶ | لطیفه                                         |
| ۲۶ | چیستان                                        |
| ۲۷ | افسانه ها                                     |
| ۳۲ | الف - افسانه های عامیانه                      |
| ۳۵ | افسانه ی تکرار پذیر                           |
| ۳۶ | افسانه حیوانات سخنگو                          |
| ۳۷ | افسانه ی جادویی                               |
| ۳۹ | افسانه ی حماسی                                |
| ۳۹ | افسانه فلسفی                                  |
| ۴۰ | افسانه ی عاشقانه                              |
| ۴۱ | افسانه ی عدالتی                               |
| ۴۲ | افسانه ی آزمونی                               |

|    |                                              |
|----|----------------------------------------------|
| ۴۳ | افسانه‌ی مناسبتی.....                        |
| ۴۴ | افسانه‌ی تاریخی.....                         |
| ۴۶ | افسانه‌های ملی مکتوب.....                    |
| ۴۷ | ب- افسانه‌های جدید.....                      |
| ۴۷ | شکل‌گیری نهاد آموزش و پرورش در ایران.....    |
| ۵۳ | جایگاه حکایت‌ها در ادبیات کودک و نوجوان..... |
| ۵۵ | پیشینه‌ی ادبیات اندرزی در ایران.....         |
| ۶۲ | سیاست نامه‌ها.....                           |
| ۶۳ | مضمون اندرزنامه‌ها.....                      |
| ۶۵ | تاثیر ادبیات اندرزی.....                     |
| ۶۶ | آثار اندرزی و تعلیمی.....                    |
| ۶۸ | درخت آسوریک.....                             |
| ۷۲ | اوستا.....                                   |
| ۷۳ | خدای نامک.....                               |
| ۷۳ | نامه تنسر.....                               |
| ۷۵ | رساله ظفرنامه.....                           |
| ۷۷ | کتاب اندرز کودکان.....                       |
| ۸۰ | اندرز آذرباد مهرسپندان.....                  |
| ۸۰ | اندرزهای اوشتردانا.....                      |
| ۸۱ | اندرز پورپو تکیشان.....                      |
| ۸۱ | داستان - ی - مینک - ی خرت.....               |
| ۸۱ | پس دانش کامک.....                            |
| ۸۲ | رساله‌ی یوشت فریان و اخت.....                |

|    |                                                                      |
|----|----------------------------------------------------------------------|
| ۸۳ | کلیله و دمنه .....                                                   |
| ۸۵ | < فصل دوم: تاریخ ادبیات کودک و نوجوان پس از اسلام (تأقرن پنجم) ..... |
| ۸۷ | شکل گیری آموزش و پرورش اسلامی کودک و نوجوان .....                    |
| ۸۹ | مروری بر آثار دانشمندان اسلامی .....                                 |
| ۸۹ | آداب التعلیم .....                                                   |
| ۸۹ | ابونصر فارابی .....                                                  |
| ۹۰ | نوعنی صکوک .....                                                     |
| ۹۰ | ابن سینا .....                                                       |
| ۹۱ | رساله الطیر .....                                                    |
| ۹۱ | عبدالله بن طاهر .....                                                |
| ۹۳ | آثار برجسته دوران اسلامی برای کودک و نوجوان .....                    |
| ۹۳ | الف- ادبیات حماسی و کودک و نوجوان .....                              |
| ۹۴ | شاهنامه دقیقی .....                                                  |
| ۹۴ | شاهنامه فردوسی .....                                                 |
| ۹۵ | شاهنامه فردوسی .....                                                 |
| ۹۵ | کک کوهزاد .....                                                      |
| ۹۶ | گرشاسب نامه .....                                                    |
| ۹۶ | ب- آثار اندروزی برای کودک و نوجوان .....                             |
| ۹۷ | اندروزهای لقمان حکیم .....                                           |
| ۹۷ | صدپند لقمان .....                                                    |
| ۹۷ | ج- ادبیات غنایی و نوجوانان .....                                     |
| ۹۷ | ویس و رامین .....                                                    |
| ۹۸ | ورقه و گلشاه .....                                                   |

|     |                                                              |
|-----|--------------------------------------------------------------|
| ۹۹  | «فصل سوم: ادبیات کودک و نوجوان از قرن پنجم تا نهم هجری»..... |
| ۱۰۱ | متفکران ادبیات کودک و نوجوان قبل از مغول.....                |
| ۱۰۱ | نظام السلك.....                                              |
| ۱۰۱ | عنصر السعالي.....                                            |
| ۱۰۳ | سنایی.....                                                   |
| ۱۰۴ | امام محمد غزالی.....                                         |
| ۱۰۵ | مرزبان نامه.....                                             |
| ۱۰۵ | قصه های بلند ایرانی.....                                     |
| ۱۰۶ | سک عیار.....                                                 |
| ۱۰۷ | سندباد نامه.....                                             |
| ۱۰۷ | آثار نظامی گنجوی.....                                        |
| ۱۰۸ | حملة ی مغول.....                                             |
| ۱۱۰ | جوامع الحکایات.....                                          |
| ۱۱۱ | حکایت های عطار نیشابوری.....                                 |
| ۱۱۲ | مثنوی معنوی مولوی.....                                       |
| ۱۱۲ | آثار سعدی.....                                               |
| ۱۱۶ | عبید زاکانی.....                                             |
| ۱۱۷ | نصاب الصبیان.....                                            |
| ۱۱۸ | داراب نامه.....                                              |
| ۱۱۸ | جلال الدین دوانی.....                                        |
| ۱۱۹ | جامی.....                                                    |
| ۱۲۰ | سیح بهایی.....                                               |
| ۱۲۰ | اندرزنامه ها از قرن ششم به بعد.....                          |
| ۱۲۱ | بحر الفوائد.....                                             |

|     |                                                               |
|-----|---------------------------------------------------------------|
| ۱۲۱ | قره العین.....                                                |
| ۱۲۱ | الادب الوجیز.....                                             |
| ۱۲۲ | خواجہ نصیرالدین طوسی.....                                     |
| ۱۲۴ | فصل چہارم ادبیات کودک و نوجوان از قرن ۹ تا انقلاب مشروطہ..... |
| ۱۲۶ | اخلاق جلالی.....                                              |
| ۱۲۷ | حلیہ المتقین.....                                             |
| ۱۲۷ | عن النحاة.....                                                |
| ۱۲۹ | قصہ گویان و نقالان.....                                       |
| ۱۳۱ | ادبیات عامیانه.....                                           |
| ۱۳۲ | خاوران نامہ.....                                              |
| ۱۳۵ | صاحبقران نامہ.....                                            |
| ۱۳۷ | حملہ حیدری.....                                               |
| ۱۳۸ | افسانہ‌ها و قصہ‌های عاشقانه.....                              |
| ۱۳۹ | رابعہ و بکناش.....                                            |
| ۱۳۹ | بہرام و گلندام.....                                           |
| ۱۴۰ | ہمای و ہمایون.....                                            |
| ۱۴۱ | گل و نوروز.....                                               |
| ۱۴۱ | جمشید و خورشید.....                                           |
| ۱۴۴ | یوسف و زلیخا.....                                             |
| ۱۴۴ | قصہ‌های بلند ایرانی.....                                      |
| ۱۴۴ | اسکترنامہ.....                                                |
| ۱۴۵ | حسین کرد شبستری.....                                          |
| ۱۴۶ | امیرارسلان و فرخ لقا.....                                     |

|                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------|-----|
| فصل پنجم: ادبیات کودک و نوجوان از مشروطه تا سال ۱۳۰۰..... | ۱۴۹ |
| افسانه های عامیانه در دوره مشروطه.....                    | ۱۵۴ |
| ایجاد ادبیات نو برای کودک و نوجوان.....                   | ۱۵۵ |
| متون ادبی کودک و نوجوان در مشروطه.....                    | ۱۶۲ |
| صد حکایت.....                                             | ۱۶۲ |
| منتخبات نفی.....                                          | ۱۶۲ |
| مشوی الاطفال.....                                         | ۱۶۳ |
| حکایات لطیف.....                                          | ۱۶۳ |
| کتاب رضوان.....                                           | ۱۶۴ |
| ترجمه رمان های خارجی.....                                 | ۱۶۴ |
| بیدایش رمان نوجوانان.....                                 | ۱۶۵ |
| کتاب احمد.....                                            | ۱۶۶ |
| مسائل المحسنین.....                                       | ۱۶۸ |
| مسائل الحیات.....                                         | ۱۶۸ |
| سرگذشت حاجی بابای اصفهانی.....                            | ۱۶۸ |
| سیاحتنامه ابراهیم بیگ.....                                | ۱۷۰ |
| علی اکبر دهخدا.....                                       | ۱۷۱ |
| نخستین کتاب های درسی فارسی.....                           | ۱۷۲ |
| ریشه های شعر کودک و نوجوان.....                           | ۱۷۴ |
| شاعران شعر کودک در دوران مشروطه.....                      | ۱۷۷ |
| محمودخان ملک الشعرا صبا.....                              | ۱۷۷ |
| ابرج میرزا.....                                           | ۱۷۷ |
| حسین دانش.....                                            | ۱۸۰ |
| نسیم دانش.....                                            | ۱۸۰ |

|     |       |                                                       |
|-----|-------|-------------------------------------------------------|
| ۱۸۱ | ..... | ابوالقاسم لاهوتی                                      |
| ۱۸۳ | ..... | ملک الشعراى بهار                                      |
| ۱۸۳ | ..... | پروین اعتصامی                                         |
| ۱۸۵ | ..... | متون اندرزی دوران مشروطه                              |
| ۱۸۵ | ..... | بوداسف و بلوهر                                        |
| ۱۸۶ | ..... | مثنوی گلشن                                            |
| ۱۸۶ | ..... | بومنت نقب                                             |
| ۱۸۶ | ..... | پندنامه یحویه                                         |
| ۱۸۶ | ..... | رساله مواعظ                                           |
| ۱۸۷ | ..... | پندیات مترجم السلطنه                                  |
| ۱۸۷ | ..... | اخلاق منظوم                                           |
| ۱۸۸ | ..... | انجمن دانش                                            |
| ۱۸۹ | ..... | فصل ششم: ادبیات کودک و نوجوان در سال های ۱۳۵۷ تا ۱۳۰۰ |
| ۱۹۵ | ..... | نویسندگان تاثیرگذار نیمه اول قرن چهاردهم              |
| ۱۹۵ | ..... | صادق هدایت                                            |
| ۱۹۶ | ..... | محمدحسین شهریار                                       |
| ۱۹۸ | ..... | گلچین گیلانی                                          |
| ۲۰۰ | ..... | زهراکیا                                               |
| ۲۰۰ | ..... | صادق هدایت                                            |
| ۲۰۲ | ..... | جلال آل احمد                                          |
| ۲۰۳ | ..... | محمود دولت آبادی                                      |
| ۲۰۴ | ..... | نیما یوشیج                                            |
| ۲۰۸ | ..... | جبار عسکرزاده                                         |
| ۲۰۸ | ..... | صنعتی زاده                                            |

|                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------|-----|
| ادبیات تعلیمی و اندرزی در قرن معاصر.....                         | ۲۰۹ |
| «فصل هفتم: ادبیات کودک و نوجوان پس از پیروزی انقلاب اسلامی.....» | ۲۱۲ |
| قالب های رایج شعر کودک و نوجوان .....                            | ۲۲۰ |
| مضامین شعر کودک و نوجوان .....                                   | ۲۲۱ |
| شاعران ادبیات کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی .....            | ۲۲۴ |
| عباس یحیی شریف .....                                             | ۲۲۴ |
| محمود مشرف تهرانی .....                                          | ۲۲۶ |
| مصطفی رحماندوست .....                                            | ۲۲۶ |
| قیصر امین پور .....                                              | ۲۲۸ |
| افسانه شعبان نژاد .....                                          | ۲۳۰ |
| ادبیات داستانی کودک و نوجوان .....                               | ۲۳۴ |
| مهدی آذریزدی .....                                               | ۲۳۸ |
| نجف دریابندری .....                                              | ۲۴۲ |
| نادر ابراهیمی .....                                              | ۲۴۳ |
| صد بهرنگی .....                                                  | ۲۴۵ |
| هوشنگ مرادی کرمانی .....                                         | ۲۴۷ |
| جعفر ابراهیمی .....                                              | ۲۴۹ |
| محمد رضا سرشار .....                                             | ۲۵۰ |
| شکوه قاسم نیا .....                                              | ۲۵۱ |
| سید مهدی شجاعی .....                                             | ۲۵۲ |
| محمد هادی محسبی .....                                            | ۲۵۳ |
| «منابع کتاب ها .....                                             | ۲۵۵ |
| «منابع کتاب ها .....                                             | ۲۶۸ |

## مقدمه

از نقش و نگار در و دیوار شکسته آثار پدید است سنادید عجم را

(فرصت الدوله، ۱۳۶۷، ص ۲۹)

امروزه ما از میراث گران بایستی پاسداری می کنیم که قرن ها در سینه ی مردمان قوم ایرانی نهفته و محفوظ مانده است؛ همچون آتشی از نای وجود پدران و مادران ما بر آمده و بر گوش جان ما بر شسته است. بی شک یکی از کهن ترین یادگارهای تمدن و فرهنگ باستانی کره ی حاکمی، در ادبیات شفاهی و مکتوب ایران ذخیره شده است. با آنکه این گنجینه ی بزرگ و با ارزش هیچ گاه مکتوب نشده و دیگر نیز هیچ گاه به تمام مثبتوت نخواهد شد، همین مقدار که تا کنون بر ما هویداست، عظمت این میراث کهن را بیان می دارد و به قول عطار از دل اگر بر آید، در آسمان ننگجد.

تمام لالایی ها و زمزمه های مادران رنج کشیده ی این دیار که از گذشته ها حکایت می کند، هر نقش آن و هر بند آن راه به جایی و انسائی پیدا دارد. بسی خیره کننده است نجوای شبانه ی لالایی مادران و آواهای بازی کودکان که از پس هزاره ها به گوش ما می رسد و امروزه با خوانش دوباره در می یابیم که امروزه های مردمان دیار ما از اعماق تاریخ دارای چه بار فرهنگی سترگی بوده است؛ نقش این آموزه ها هیچ گاه کم رنگ نشده اند بطوری که اکنون نیز ما بدنبال پرورش کودکان و نوجوانانی صالح و فرهیخته هستیم که پندار و رفتاری نیک داشته باشند؛ چرا که خود ما نیز پرورش یافتگان این مکتب خانه بوده ایم و این آتشی که هیچ گاه نمی میرد در دل ماست.

در طول قرن اخیر که فعالیت های ادبی در ایران سمت و سویی مشخص یافته، و برای ادبیات، تاریخ و تاریخچه نگاشته شده، از نگارش ادبیات کودک و نوجوان غفلت ورزیده اند ولی این بدان معنی نیست که ایرانیان در عهد باستان از کودک و نوجوان و ادبیات فراخور سن آنان دور مانده یا بی توجهی کرده باشند.

ادبیات کودک و نوجوان در ایران از گذشته تا کنون شامل سه بخش بوده است:

۱- سرگرمی ... آموزشی ... تفریحی.

بدین معنی که آموزه های اندرزی سرگرم کننده و پر کشش بودند آن گونه که مخاطب نوجوان و کودک را جذب کند. از سوی دیگر، «اندرز» ریشه ای ترین و مهم ترین بخش از کل ادبیات کودک و نوجوان را در ایران تشکیل می دهد. چرا که طبقات مختلف ایرانی، اعم از میانی، فرو دست و اشراف به دنبال پرورش شهروندانی آرمان گرا و هنجار پذیر بوده اند. حتی در دوران سامانی آموزشی مکتب خانه ای نیز متون اندرزی مهم ترین مواد آموزشی بودند، به همین خاطر شاعرانی هم چون سعدی، عطار، نظامی، جامی و ... که شاعرانی اندرزی گو بوده اند، کلامشان تا قرن های متوالی تاثیر خود را از دست نداده اند و گاه به چهره های جهانی نیز تبدیل شدند.

عظمت غنای فرهنگ سرزمین ایران چنان است که هر محققى چه ایرانی و چه غیر، ناچار در برابر آن سر تعظیم فرود می آورد. همه بر تائید داستان هزار و یکشب و بیدپای و ... بر ادبیات کل جهان اذعان دارند؛ این در حالی است که در مورد تأثیر و ارزش پندها بعضی از نویسندگان مغرب زمین مانند استاندال و مریلینگ اعتقاد به عدم تأثیر آن ها در رفتار انسانی دارند و برخی نیز مانند نیچه پندها را بسیار موثر ولی زیان بخش می دانند و گروهی نیز نظیر هربرت اسپنسر معتقدند اوامر اخلاقی ریشه و منشأ دینی دارند و با گذشت زمان قدرت خود را از دست می دهند. (ثروتیان، ۲۵۳۵: ۲۹)

در دوران باستان، تأکید دین زرتشت بر سنت شفاهی یکی از عوامل عدم تدوین این گونه آثار به خط پهلوی بود. موبدان با تأکید بر زنده بودن بیان شفاهی و میزان تأثیر بیشتر آن بر مخاطب از کتابت آن خودداری می کردند، کوتاهی جملات و تکرار اسم ها و فعل ها در جملات اندرزی به شکلی غیر محسوس آن ها را به حریم شعر نزدیک تر می کرد و در نتیجه حفظ آن را آسان تر می نمود، از سوی دیگر عدم فرصت آموزش خط برای عموم در سیستم طبقاتی خاص ساسانیان از جمله دلایل ضعف ایرانیان در کتابت این گونه آثار بود.

ثبت تاریخچه ای برای ادبیات کودک و نوجوان در ایران، کاری جدید است. قبل از تلاش آقای محمد هادی محمدی، رهبر ی قایینی و هکاران دیگرشان، مرجعی قابل توجه در این زمینه وجود ندارد. این گروه با تلاش و گرد آوری آثار شفاهی و مکتوب در طول بیش از یک دهه توانستند یک مجموعه ی هفت جلدی در سال ۱۳۸۰ انتشار دهند. آنچه پیش از این در ایران نوشته شده، اشارات پراکنده در مورد تاریخ ادبیات کردک و نوجوان و گاه نیز در قالب تاریخ مدارس ایران، تاریخ تعلیم و تربیت، تاریخ مکتب خانه ها و... بوده است.

خوشبختانه در دهه ی اخیر، همایش ها، و حجم مقالات و نوشته هایی که موضوع آن ها کودک و نوجوان است، در ایران روبه فزونی گذاشته و این عرصه در میان ادبیات ایران جایی مشخص برای خود دارد. امروزه حتی حیطه ی کار شاعران و نویسندگان کودک از بزرگسال جداست و هنوز برخی از آثار منتشر شده در داستان، رمانو شعر کودک و نوجوان، ریشه در ادبیات شفاهی و مکتوب قرن های گذشته دارد که با پردازش و نگارشی نواریه می گردد.

کودک و نوجوان ایرانی در این چند دهه ی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، هیچ گاه رها نبوده و در هر گروه سنی و با هر علایقی، منابع درخور و متناسب برای مطالعه

داشته است. اگرچه به نظر می‌رسد با پیشرفت زندگی شهری و صنعتی، بازی‌ها و ترانه‌های دسته‌جمعی و آواهای آیینی کم‌کم رو به فراموشی می‌رود. در این مجموعه گوشیده ایم در قالب هفت فصل، تاریخچه‌ای بسیار مختصر از تاریخ ادبیات کودک و نوجوان در ایران ارایه دهیم، اگرچه این مجموعه بیانگر همه‌ی تاریخ تحول و سیر تکامل ادبیات کودک و نوجوان در ایران نیست ولی بطور اجمال برای دانشجویان و محققان در این عرصه می‌تواند سودمند و قابل استفاده باشد.